

Dostál, Bořivoj

Ke studiu archeologické problematiky severoruské vesnice

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1973-1974, vol. 22-23, iss. E18-19, pp. 325-331

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109149>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

systémem na povrchu ústících otvorů, zřejmě přinášejících jak kyslíkem nasycený vzduch, tak i odvádějící zplynované zplodiny redukčního procesu. Odpichový otvor se pravděpodobně nalézal v menší části pece, která byla zničena těžbou cihlářské hlíny. Rozměry pece jsou odvoditelné z obou vyobrazení (obr. 6, 7).

Datování pece je výše uvedenými skutečnostmi ztíženo. Podle sdělení J. Ungra (Regionální muzeum v Mikulově) pochází z bývalé Czuckovy cihelny nálezy halátské, laténské, římské i hradištní. R. Pleiner (Archeologický ústav v Praze) se přiklonil k zařazení do doby římské, eventuálně i do pozdní doby laténské (jmenovaným děkuji za rady).

Jiří Waldhauser

Der Eisenhütten-Reduktionsofen aus Nejdk, Bez. Březlav, Südmähren. Der Autor publiziert die Ausgrabung eines metallurgischen Ofens, die im Jahre 1929 vom Amateur Ing. E. Gebauer vorgenommen wurde. Der Fund kann höchstwahrscheinlich in die römische Zeit oder in die späte Latène-Periode (nach der Klassifikation von R. Pleiner) datiert werden.

J. W.

Ke studiu archeologické problematiky severoruské vesnice

Studiem severoruské vesnice 10.—13. stol. na základě archeologického materiálu se soustavně zabýval kolektiv vědeckých a odborných pracovníků III. (slovansko-ruského) archeologického oddělení Státního historického muzea v Moskvě (dále GIM) od r. 1951 za vedení M. V. Fechnerové. Využití archeologického materiálu k řešení této otázky se ukázalo nezbytné, neboť pokusy historiků o vylíčení feudální vesnice na základě zlomkovitých písemných pramenů se jeví jako neúplné a nevěrohodné. Pracovní tým GIM se pokusil studiem sbírek z několika desítek muzeí a archivních záznamů o vykopávkách od konce 19. stol. veškerý nakupený materiál k danému tématu shromáždit, rozřadit podle jednotného systému, upřesnit jeho chronologii a provést příslušné historické zevšeobecnění na základě konfrontace archeologických, etnografických i historických fakt. Obtížnost úkolu spočívala nejenom v tom, že bylo nutné pracovat s ohromným množstvím archeologického materiálu masového výskytu často získaného v minulosti vykopávkami nedostatečné metodické úrovně, ale i v tom, že pro objasnění některých závažných témat bylo archeologických pramenů velmi málo nebo chyběly vůbec. Proto bylo nezbytné provádět i terénní výzkumy sídlišť, čímž se práce na úkolu stala dlouhodobou. Výsledkem téměř dvacetiletého úsilí jsou vedle řady článků v různých časopisech tři obsáhlé monografie, v nichž pod názvem „Očerki po istorii russkoj derevni X—XIII vv.“ (Moskva 1956, 1959, 1967) členové autorského kolektivu zpracovali nejzávažnější témata daného problému a přispěli tak k úplnějšímu a pravdivějšímu poznání vnitřního života staroruské vesnice, vývoji jejího hospodářství, geografických zvláštností jednotlivých oblastí atd.

První svazek monografie „Očerki po istorii russkoj derevni X—XIII vv.“, Trudy GIM, vyp. 32, Moskva 1956 (254 str., 38 obr., 9 map) byl věnován především všeobecnému přehledu selských osad doplněnému soupisem 137 městských, 371 venkovských osad a 1394 mohylových skupin, patřících k venkovským osadám (A. V. Uspenskaja, M. V. Fechnerová). Dále obsahoval obšírnou studii o selském hospodářství, tj. zemědělství a chovu dobytka se zaměřením na orné a živočišné nářadí, nálezy obilovin a zvířecích kostí a na zpracování hlavních produktů obou hlavních odvětví selského hospodářství (V. P. Levaševa). Poslední studie tohoto svazku byla věnována vedlejší hospodářské činnosti vesnice, tj. lovu, rybolovu a brněnítví s klasifikací archeologických dokladů této činnosti (V. A. Maľmová). Významným doplňkem tohoto svazku jsou mapy znázorňující rozsah lesů a bažin, půdních typů, obchodních cest, nalezišť X—XIII. stol. v severní Rusi. Recenzován byl tento svazek V. V. Sedovem, Sovetskaja archeologija 1958, No 1, str. 289 až 292, u nás M. Pichlerovou, Archeologické rozhledy 10, 1958, str. 272—273 a zčásti M. Beranovou, Vznik a počátky Slovanů 3, 1960, str. 364.

Druhý svazek „Očerki“, Trudy GIM, vyp. 33, Moskva 1959 (235 str., 42 obr., 4 mapy) pojednával o podomácké výrobě, vesnickém řemesle a obchodu. O tkalcovství píše na základě rozboru 85 zbytků látek a stužek z ovčí vlny a rostlinných vláken M. N. Vinson-Nečajeva. Tři další studie dávají přehled o zpracování kůží, kožešin a jiných druhů živočišných surovin (srst, kost, rohy), o využití dřeva, lýka, březové kůry v životě venkovanů a o získávání a uplatnění pomocných materiálů (smola, dehet, lep, rostlinná a minerální barviva) ve vesnické výrobě (V. P. Levaševa). Stať o vesnické metalurgii nejen popisuje archeologicky zjistitelné zbytky metalurgické produkce, ale též rekonstruuje celý výrobní proces zejména prokazuje, že vesničtí metalurové zásobovali kovem městské řemeslníky (A. V. Uspenskaja). Pojednání o výrobě

keramiky se dotýká jak problémů technologie, výzdoby, místních variant, tak otázek postupného vyčleňování hrnčířství z podomácké výroby v řemeslnou (V. A. Mařmová). Otázky ekonomických a zejména obchodních styků staroruské vesnice jsou řešeny na příkladu skleněných a kamenných korálů, které byly předmětem importu z Orientu a zčásti městskými výrobky; hojný výskyt korálů ve venkovských mohylnících svědčí, že byly kupovány přímo selským obyvatelstvem v městech, na trzích, v pogostech nebo od potulných obchodníků a že tudíž produkty vesnické výroby se nedostávaly na vnitřní trh i do dálkového obchodu jen cestou feudálních dávek (M. V. Fechnerová). Technologii výroby skleněných korálů se zabývá článek M. A. Bezborodova. Druhý svazek recenzovala M. Pichlerová, Arch. rozhledy 13, 1961, str. 436—437.

Třetí svazek díla „Očerki po istorii russkoj děrevni X—XIII vv.“, Trudy GIM, vyp. 43, Moskva 1967 (296 stran, 40 obr.) pojednávající o různých druzích kovových ozdob z vesnických mohyl nevesel dosud u nás ve známost a cílem této poznámky je podat informaci především o něm. Svazek obsahuje 10 článků, z nichž vedle poslední stati M. G. Gaaze-Rapoporta pojednávající o možnostech využití dřevných štítků při studiu archeologických fondů, jsou ostatní čistě archeologické a podrobně hodnotí jednotlivé druhy ozdob z hlediska typologického, snaží se upřesnit jejich chronologii, zjistit původ, stanovit výrobní technologii, areál výskytu a využít jejich svědectví pro stanovení lokálních etnografických zvláštností a ekonomických styků. Každá stať je doplněna podrobným soupisem nalezišť nebo aspoň chronologicky významných nálezů rozdělených podle jednotlivých typů a variant, podle datování a s uvedením nejbližších publikovaných analogií.

V. S. Levaševa: Záušnice

(str. 7—39). Autorka rozděluje 7531 záušnic ze severní Rusi na 5 skupin (drátěné — 70 %, bubínkovité, štítkovité, paprscité, lopatkovité — 13 %) a dělí je dále na několik typů a variant podle velikosti (prstencovité, náramkovité, střední velikosti), úpravy konců (uzavřené, svázané, nedovřené, přesahující se, esovitě aj.) a doplňkové výzdoby. Vedle typologických a chronologických momentů sleduje i jejich procentuální zastoupení v 27 mikrorajonech severní Rusi určitých přírodními podmínkami, hustotou osídlení a částečně stavem výzkumu. Z drátěných záušnic jsou typy uzavřené, se svázanými, nedovřenými a přesahujícími se konci rozšířeny po celé severní Rusi v průběhu 10.—13. stol. a nehodí se k detailnějším chronologickým ani etnografickým závěrům. Esovitě záušnice jsou vzácné a svědčí o stycích některých rajónů se západoslovanskými oblastmi. Severjanské osmičkovité záušnice jsou v severní Rusi výjimekou. Krivičské náramkovité záušnice patří 11.—12. stol. pokud mají oba zauzlené konce, 12.—13. stol. pokud mají jeden konec zauzlený. Záušnice kyjevského typu v širokém pojetí (tj. s filigránovými, granulovanými, uzlíčkovitými i hladkými bubínky) jsou typické nejen pro Poljany, ale byly vyráběny městskými řemeslníky po celé Rusi. Minský typ záušnic s třemi válečky hrubé granulace na drátěné kostře, charakteristický pro dregovičskou oblast, je v severní Rusi ojedinělý; z 12. stol. jsou tam známy prostší kusy a válečky z 1—3 řad prosté granulace. Mezi štítkovitými záušnicemi rozlišila autorka vlastní novgorodský typ se štítkem nebo tulejkou na jednom konci, zatím štítkovité záušnice uzavřené a se zázvanými konci jsou typické jen pro smolenskou oblast a ostatní typy štítkových záušnic se objevují v celé severní Rusi a jako import v jihozápadní Rusi, ve Finsku a na Gotlandu. Paprscité záušnice odvozuje autorka podle měrou nesprávně od západno- a jihoslovanských; citovaných nález z Blučiny je v moravském prostředí zcela ojedinělý a belobrdské záušnice uváděné M. Čorović-Ljubinkovičovou jsou mladší než východoslovanské nálezy ze Zarážského podkladu a Novotroického hradiště. Pětipaprscité záušnice jsou vzácnější a starší (9.—10. stol.) zatímco sedmipaprscité jsou mladší (10.—12. stol.) a typické jen pro radimičskou oblast; jinde jsou ojedinělé. Lopatkovité záušnice (vjatičské, moskevského typu) dělí na několik typů sedmi-, pěti- a třílopatkových, z nich prvé dvě skupiny jsou od 11. do 14. stol. a poslední se omezuje na 13.—14. stol. Složitější typy lopatkových záušnic byly zřejmě výrobkem městských řemeslníků; toto centrum mohlo být podle kartografie nálezů v Moskvě. — Závěrem autorka potvrzuje správnost starších názorů, že záušnice jsou etnickým příznakem obyvatel určitých teritorií a že lze sledováním šíření jejich areálu upřesnit představy o postupu ruské kolonizace zejména v Povolží. Konstatuje pronikání městských typů záušnic do vesnického prostředí podle nálezů v mohylách. Zejména závažné je zjištění, že v záušnicích severní Rusi se neprojevují cizí vlivy, naopak ruské záušnice se objevují v skandinávské a bulharské oblasti (na Kamě) jako importy.

M. V. Fechnerová: Nákrčníky — hřivny

(str. 55—87). Nákrčníky byly součástí ženského kroje nejzámožnější selské vrstvy, neboť jsou ve vesnických mohylách vzácné (jen kolem 400 kusů). Podle masového zastoupení v pokladech 10.—13. stol. lze soudit, že byly především součástí knížecího a bojarského oděvu. Nákrčníky z pokladů a z vesnických mohyl se liší materiálem: zatímco prvé byly stříbrné, druhé byly převážně měděné, bronzové, železné nebo ze stříbrnato-olovnatých slitin. Začínají se objevovat v 10. stol., k maximálnímu rozšíření dochází mezi polovinou 11. a 12. stol. a na přelomu 12.—13. stol. mizí z používání. Autorka člení nákrčníky na tyčinkovité, drátěné, destičkovité a pletené; mezi nimi rozlišuje typy podle řezu, utváření konců, uzavěru a výrobní techniky. Nejstarší hřivny z 10.—1. pol. 11. stol. nalezené převážně v žárových hrobech v okolí Čudského a Ladožského jezera jsou vesměs cizím importem: tordované tyčinkovité hřivny provázené skořepinovými a podkovovitými sponami jsou podle autorky finským a pobaltským importem, hráněné tyčinkovité hřivny různého průřezu, s puncovanou výzdobou a s oblymi nebo hráněnými hlavicemi jsou finského původu, železné čtyřhranné hřivny se spirálovitými ev. jinak upravenými konci, někdy s navlečenými kládívkovitými závěsky, nalázané na mohylnících u obchodních tras, pocházejí ze Skandinávie. Tyčinkovité hřivny trojúhelníkovitého průřezu zdobené rytím a puncováním, s přesahujícími se smyčkovitými a háčkovitými konci, označované vzhledem k svému výskytu v 11. stol. v povodí Sože za radimické, jsou blízké pobaltským. Nesporné místního původu je jejich typologické pokračování v tenkých hřivnách se stříškovitě upravenými konci z 12. stol., které se vyskytují v okolí Moskvy a Zvěngorodu, kde bylo i jejich výrobní centrum. — Nepatrný počet destičkovitých hřiven 11. stol., objevující se jednak ve formě srpovité a jednak trubičkovité (tyto byly vyráběny v Podněpří), na svědčí, že nebyly typické pro severní Rus a nesusouvisí s místní výrobou. — Naproti tomu jsou vloženy místního vesnického původu drátěné hřivny 11. stol., masivní i tenké, používané často k zavěšování jiných ozdob. — Nejpočetnější jsou hřivny spletané z tenkých drátů (213 kusů), rozšířené mimo severní Rus i ve Finsku, Skandinávii, Británii a v Karpatské kotlině; soudí se, že do Skandinávie se dostaly z jižní Rusi na konci 9. stol. a v 1. pol. 10. stol. V severní Rusi se vyvíjejí od 10. do 13. stol. v místní výrobě: na přelomu 10.—11. stol. jsou to varianty se smyčkovitými konci, v 11. stol. se na jižním a jihozápadním okraji severní Rusi uplatňují varianty s přesahujícími se konci s jehlanovitými, kuželovitými nebo rozetovitými hlavicemi, zatímco v novgorodské a vladimírsko-suzdalské zemi se nosily se zatočenými nebo roztepanými konci, ve 12. stol. jsou nejrozšířenější pletené hřivny s vykovými nebo připájenými destičkovitými konci, z nichž poslední jsou městskými výrobky. — Autorka dochází k závěru, že v 10.—11. stol. se v severní Rusi uplatňují hřivny importované a místní vesnické výroby, zatímco od konce 11. do počátku 13. stol. importované hřivny mizí, ale současně na venkov pronikají hřivny městské produkce.

A. V. Uspenskaja: Náprsní a pásové přívěsky

(str. 88—132). Autorka shledává, že náprsní a pásové přívěsky jsou typickou součástí ženského kroje ve všech vrstvách venkovského i městského prostředí předmongolské Rusi. Snaží se z jejich studia vytěžit poznatky pro charakteristiku vesnického a městského řemesla a stopy přežívajících pohanských pověr uplatňujících se u lidu v době již plně křesťanské. Podle vnějšího vzhledu je dělí na zoomorfní, imitující domácí potřeby a zbraně, lunice, medailóny aj., mezi nimiž rozlišuje podle individuálních znaků další typy. — Přívěsky v podobě koně, symbolu dobra a štěstí spojeného se slunečním kultem (svědčí o tom kroužková výzdoba povrchu) bývají v ženských kostrových hrobech celé severní Rusi i Lotyšska zpravidla u levého ramene na řetězích spolu s jinými závěsky; byly odlévány ve vesnických dílnách v dvoustranných kamenných formách a dodatečně puncovány. — Přívěsky v podobě vodních ptáků, spojované ve věrských předstávách s vodním živlem a jeho životodárnými vlastnostmi, jsou rozšířeny všude v severní Rusi, ale zejména v oblastech s ugrofinským substrátem (též v Lotyšsku a Finsku). — Přívěsky v podobě lžiček, naběraček (symboly blahobytu a spokojenosti), hřebenů, klíčů, seker, mečů (poslední dva druhy jsou i v mužských hrobech) jsou známy rovněž v celé severní Rusi (kromě kostromského Povolží) a ojedinelé i z východního Pobaltí, kyjevské a černigovské oblasti, kam byly importovány. Všechny dosud uvedené druhy přívěsků jsou datovány mincemi, novgorodskými vrstvami a negativně též tím, že se nevyskytují v žárových hrobech, do 11. až 1. pol. 12. stol. To znamená, že nejsou na Rusi známy v pohanském období, ale šíří se mezi selským obyvatelstvem teprve později jako výraz protestu proti násilně upevňovanému křesťanství. — Lunice jako projev měsíčního kultu se objevuje ve stříbře s filigránovou výzdobou v 10.—poč. 11. stol. ve feudálním prostředí celé Rusi a jsou výrobkem městských řemeslníků. Téměř sou-

časně se začínají vyrábět i imitační lunice, a to širokorohé z hliněných obtiskových forem (sklonek 10.—pol. 12. stol.) i úzkorohé s rostlinným ornamentem, typické pro vjatičský areál, datované do 11.—12. stol. stejně jako miniaturní lunice inkrustované někdy železem a rozšířené v severozápadní Rusi. K lýtým lunicím se řadí i prolámané exempláře (11.—1. pol. 12. stol.) a uzavřené lunice s křížem (11.—poč. 13. stol.) charakteristické pro kostromské Povolží. Lité lunice jsou typické pro venkovská pohřebiště a byly zhotovovány vesnickými kovolci převážně v kamenných formách, ale též v hliněných formách obtiskových nebo zhotovených podle voskového modelu. — Kruhové přívěsky, zřejmě sluneční symboly, se dělí na prolámané, mincovité a reliéfní. Nejstarší jsou prolámané medailóny gnězdovského typu zdobené jellingenským stylem 10.—11. stol., které se objevují jako skandinávský import v žárových hrobech. Medailóny s lunicovitým prolámaním vyskytující se v žárových i kostrových hrobech vjatičské oblasti jsou o něco mladší. Převaha medailonů patří až 12.—13. stol.: s křížem (po celé severní Rusi), s mřížkou (novgorodská oblast), hladké mincovité (vjatičská oblast). Zdobené mincovité závěsky rozšířené po celé severní Rusi jsou jednak starší, z 11.—1. pol. 12. stol. (s ptákem, křížem, s pseudoiligránem aj.), a jednak mladší, z 12.—13. stol. (s kvetoucím křížem, s křesťanskými svatými aj.). Kruhové závěsky jsou převážně výrobkem vesnických šperkarů. Jedny mají velmi široký, jiný omezený areál výskytu a některé byly i exportovány do Pobaltí, Pokamí a do dolního Povolží.

V. A. Malmová, M. V. Fechnerová: Rolničky

(str. 133—148). Pocházejí převážně z ženských, v menší míře z mužských a dětských hrobů (nalezeny v 361 hr.). Z rozlišených pěti typů jsou nejstarší kulovité s křížovitou štěrbinou, objevující se v přílodožských žárových hrobech 2. pol. 10. až 1. pol. 11. stol. Na úzkou západní oblast při Čudském jezeře a Finském zálivu jsou omezeny kulovité rolničky s lítou a nezdobené hruškovité rolničky s křížovitou štěrbinou, datované do 12.—13. stol. Naproti tomu po celé severní Rusi jsou rozšířeny hruškovité rolničky s křížovitou štěrbinou a zdobenou spodní částí (konec 10. stol.—poč. 12. stol.) a kulovité rolničky s jednou štěrbinou (11.—13. stol.). Rolničky byly odlévány vesnickými řemeslníky pomocí formy zhotovené dle dutého voskového modelu. Nošeny byly v náhrdelnicích, zavěšené na hřivnách, jako ozdoba pokrývky hlavy, jako knoflíky, závěsky na prsou nebo pásu. Jako ostatní chřestítka souvisely s kultem boha-hromovládcce, chránícího před zlými duchy. Autorky uvádějí analogie z Finska, Birky, jižní Rusi, Lotyšska, Estonska, Pokamí; třeba podotknout, že areál výskytu rolniček je mnohem širší: běžné jsou i v Karpatské kotlině, na Moravě aj.

V. A. Malmová: Podkovovité a prstencovité spony

(str. 149—190). Byly vyráběny ze železa, mědi, bronzu, olovnato-cínových slitin, stříbra, a to kováním i lítím a dodatečně byly zdobeny rytím, puncováním aj. Nacházejí se zejména v severozápadní Rusi, v Pobaltí a v Přílodoží, v oblastech s ugrofinským a baltským substrátem. Nosili je muži, ženy i děti. — Podkovovité spony ukončené zdobenými hlavicemi bránícími sklouznutí žehly s rámečku člení autorka podle průřezu, tvaru hlavic, výzdoby, tvaru a velikosti žehly na 9 skupin. Mezi sponami se spirálovitými hlavicemi spatřuje 10 typů, jejichž datace kolísá mezi 10.—15. stol., a z nichž některé jsou importy ze Skandinávie, Finska nebo Pobaltí a též areál jejich rozšíření je v některých případech omezený, jindy zaujímá celou severozápadní Rus. Spony se zesílenými konci jsou importem ze Skandinávie (kruhové, 10. stol.) a z Pobaltí (oválné, 11.—12. stol.). Stejně z hraněných spon je typ s polyedrickými hlavicemi skandinávským a typ s polyedrickými hlavicemi a výstupky finským importem; oba typy se objevují v žárových přílodožských mohylách 10.—poč. 11. stol. Shodnou dataci mají i spony s nálevkovitými hlavicemi pobaltského původu, známé vylučně z mužských hrobů. Z téže oblasti pocházejí spony s makovicovitými hlavicemi běžné v ženských hrobech 11. až 1. pol. 12. stol. Pro kostrové hroby 11.—13. stol. v severozápadní části leningradské oblasti jsou typické zdobené spony rombického průřezu s polyedrickými hlavicemi a zdobené destičkovité spony, kde jsou zřejmě místním výrobkem. — Prstencovité spony jsou vzácnější než podkovovité a jejich móda nastupuje převážně až ve 12. až 13. stol. Destičkovité typy jsou běžné ve vodských pohřbech 13.—14. stol., drátěné v přílodožských mohylách 11.—14. stol.; v 11.—12. stol. se objevují typy paprčité (lotyšský vliv) a hvězdicovité (pokamský vliv). I prstencovité spony jsou typické pro nejzápadnější části severní Rusi. Obecně o nich platí, že velké exempláře patří staršímu období (10.—1. pol. 11. stol.), menší kusy mladšímu období (12.—15. stol.).

V. S. Dědjuchina: Spony skandinávského typu

(str. 191—206). Autorka zjišťuje, že ve východoevropských mohylách 10.—11. stol. se dosud našlo 252 spon tohoto typu, a to většina z nich právě v severní Rusi. Největší koncentrace těchto nálezů je v Přiladoží, v okolí Jaroslavi a Smolenska. Nejčastější jsou oválné želvovité spony, dále spony kruhové, trojlísté, rovnoramenné a prstencovité s dlouhou jehlou. Rozborem ornamentu se autorka nezabývá. V soupise klasifikuje jednotlivé exempláře podle třídění J. Petersena. Konstatuje, že se nacházejí převážně v bohatých žárových hrobech, v menší míře v hrobech kostrových, a to jak slovanských, tak finských. Všechny pokládá za skandinávské importy. Vzhledem k tomu, že rozkvět obchodu ve Skandinávii existoval kolem poloviny a v 2. pol. 10. stol., soudí, že většina spon patří do této doby.

V. P. Levaševa: Náramky

(str. 207—252). Náramky se v severní Rusi nosily hojně; na většině vesnických mohylníků jsou v 50%, někdy až ve 100% ženských hrobů. Bývají bronzové nebo měděné, vzácněji železné nebo stříbrné, ojediněle látkové nebo kožené. Nosily se i po několika kusech na zápěstí i výše na předloktí, a to jak přímo na ruce, tak na rukávech. Autorka je dělí na tyčinkovité, vinuté, pseudovinuté, pletené, pseudopletené, destičkovité, úzké masivní a loďkovité, mezi nimiž rozlišuje řadu typů podle ozdob konců a způsobů jejich spojení. Jednotlivé typy jsou většinou rozšířeny po celé severní Rusi, ale nerovnoměrně; jejich datace kolísá mezi 10.—14. stol. Např. vinuté náramky s useknutými konci jsou typické pro severozápadní část novgorodské země v 11.—13. stol. Ve stejné době se ve vjatičské oblasti uplatňují především destičkovité náramky s trubičkovitými konci. Destičkovité náramky s odsazenými kruhovými nebo oválnými konci charakterizují v 11.—12. stol. kostromské Povolží. Destičkovité náramky s rozšířenými konci jsou v 10. až 1. pol. 11. stol. v Přiladoží a horním Povolží importem z Finska. Úzké masivní náramky 10.—11. stol. v oblasti při Ladožském a Čudském jezeře jsou pobaltského původu; snad byly imitovány v městském prostředí. Stejně tak loďkovité náramky z 10. až počátku 11. stol. jsou vesměs skandinávským a finským importem; jen výjimečně se objevují místní napodobeniny. Prototypy některých náramků, např. se svázanými konci, se zvířecími hlavami aj., lze hledat v antických předlohách rozvíjených Byzanci. Většina náramků byla vyrobena vesnickými šperkaři. Přítomnost výrobků městských dílen ve vesnických hrobech svědčí o úzkých stycích města s vesnicí. Ostatně typy náramků z vesnických hrobů a z novgorodských vrstev jsou v podstatě shodné a dokazují, že nebylo větších rozdílů mezi krojem venkovanů a řadových měšťanů.

N. G. Nědošivina: Prsteny

(str. 253—263) Z vesnických mohyl severní Rusi pochází přes 2 500 prstenů; jsou převážně z ženských hrobů, vzácněji z mužských a dětských pohřbů. Kromě normální polohy na prstech (jedné či obou rukou, po jednom nebo více kusech) se nacházejí v bohatých hrobech i vedle kostry; jde o finský zvyk převzatý potomky Krivičů a Vjatičů. V nejstarších žárových i kostrových hrobech z 10. až poč. 11. stol. jsou prsteny vzácné; objevují se jen v hrobech horní společenské vrstvy, což patrně souviselo s její christianizací. Teprve v 11.—13. stol. se prsteny šíří masově. Nejstarší prsteny s oválnými nebo rombičnými štítky z 10.—poč. 12. stol. mají svázané konce. Stejně datované štítkové prsteny s vousy (tj. s konci protaženými ve svinutý drát) se dostaly ke Slovanům od finských kmenů. Lemované prsteny jsou rovněž poměrně starobylé — patří do 11. stol.; chybí v oblastech kolonizovaných Slovanů v pozdějších stoletích. Některé typy prstenů jsou charakteristické pro jistá teritoria: např. pro vjatičskou oblast jsou typické lité i plechové prsteny s rombičným štítkem a mřížkovité prsteny, které sem pronikly od murosých a mordvinských kmenů. Ve středním Povolží se vedle prstenů s širokým areálem výskytu objevují v 12.—13. stol. i lokální typy: lité prsteny s oválným štítkem zdobeným kolečkem a pečetní prsteny se šestiúhelníkovitým zdobeným štítkem. Z dalších typů uvádí autorka prsteny vinuté, vroubkované a tyčinkovité různého průřezu, které patří k nejčastějším v selských mohylách. — Připojený soupis obsahuje mnohem detailnější třídění prstenů, než jaké autorka uvádí ve vlastním pojednání.

M. V. Fechnerová: Závěr

Vesnice severozápadní a severovýchodní Rusi 10.—13. stol. podle archeologických pramenů (str. 275—280). Vedoucí pracovního týmu slovansko-ruského oddělení hodnotí v této stati výsledky úkolu řešeného uvedeným kolektivem od roku 1951.

Základním hospodářským odvětvím bylo podle nálezů orného a žňového náradí a pozůstatků obilovin zemědělství, a to orné, využívající jako tažné síly dobytka. V staré sídelní oblasti se uplatňoval úhorový systém ve dvoj- nebo trojpolní formě. Podzolové a rašelinové půdy prosycené mýty valouny stejně jako obdělávání bývalých lesních půd způsobily, že v severní Rusi se používalo sochy, jejíž zdokonalený typ s překládovou deskou byl přechodem mezi kypřicími a ornými nástroji pluhního typu. Pluh se používal jen v rjazańském, suzdalském a uglínském opolí s oasami naplavené černozemě. S přechodem od zdřázení k ornému úhorovému systému se rozšířilo pěstování ozimého žita. Vzhledem k tomu, že při úhorovém systému souvisí obnovování úrodnosti půdy se zaváděním hnojení, souvisí vývoj orného zemědělství úzce s rozvojem chovu dobytka. Podle osteologického materiálu z výzkumů osad i podle písemných pramenů se na vesnici pěstoval velký i drobný rohatý skot, koně a prasata. Šlo o stájový chov, zabezpečovaný krmivem na zimu.

Osady byly zakládány buď na říčních či jezerních terasách (byly tam úrodné aluviální půdy a travnaté louky pro skot) nebo na rozvodích (zejména v severozápadní Rusi, kde v těchto polohách nebyly bažiny). Zemědělské osídlení se v 10.—13. stol. koncentrovalo v severní Rusi na poměrně malých plochách s neúrodnějšími půdami. Docházelo tím k značné hustotě osídlení, která nebyla možná při zdřárovém systému. To svědčí o přednostech úhorového hospodaření. Podle 170 zkoumaných sídlišť z 10.—12. stol. byly v severní Rusi osady protáhlé podél vodních toků (délka 100—400 m, šířka 30—40 m). Sestávaly převážně ze 3—6, pouze ve 30 % ze 7—12 selských dvorů vzdálených navzájem 20—40 m. Pro období zdřázení jsou typické větší osady. Velká sídliště z 10.—13. stol. byla pogosty — soudně-daňovými středisky skupiny menších osad. Mezi selskými osadami byly i osady panské — střediska votčínového hospodářství. Některé feudální usedlosti byly opevněny. Archeologicky jsou málo prozkoumány, ale zdá se, že v severní Rusi jich bylo poměrně málo a vznikaly tam až na sklonku 11. a ve 12. stol. Z toho plyne, že převahu vesnického osídlení v 10.—13. stol. tvořili svobodní občinníci.

Pro severoruskou vesnici je typická rozvinutá průvodní činnost jako lov, rybolov, brtnictví, doložená četnými nástroji, nálezy kostí a rybích šupin. Výsledky této činnosti se využívaly nejen v domácím hospodářství, ale uplatnily se i ve vnitřním a dálkovém obchodě; pravý z vesnic se exportoval med, vosk a kožešiny.

Na vesnici byla rozvinuta podomácká výroba zpracovávající vlastními prostředky produkty zemědělské i průvodní hospodářské činnosti. Vše nezbytné k životu — obydli, oděv, drobné domácí potřeby a nástroje a zařízení pro výrobu — se zhotovovalo podomácku. Některá odvětví jako hutnictví, kovářství, litectví, hrnčářství se vzhledem k nezbytnosti speciálních znalostí a operací vydělila i v rámci vesnice v samostatná řemesla. Tito řemeslníci však neztráceli spojení se zemědělstvím a řemeslo provozovali sezónně.

V hrnčářství byl zaveden hrnčářský kruh; na přelomu 10.—11. století byla keramika vyráběná nálepem definitivně nahrazena keramikou hotovou na kruhu. Keramika se vypalovala většinou v pecích obydli, vzácněji ve speciálních hrnčářských pecích.

Hutnické pece a jiná zařízení se nacházely na okrajích vesnic nebo mimo ně, v místech výskytu suroviny nebo přípravy topiva. Hutnické výrobky se jen zčásti zpracovávaly na vesnici, většina se prodávala do měst. Hutníci ovládali i výrobu oceli, což umožňovalo i vesnickým kovářům zhotovování srpů, seker, i nožů aj. Ve výrobě a zpracování kovů nebylo podstatných rozdílů mezi městem a vesnicí.

Vesničtí kováři byli někdy zároveň i šperkaři. Rozbor ozdob ukazuje, že kromě toho existovalo na vesnici 10.—13. stol. šperkařství i samostatně a používalo speciální techniky odlévání, kování a tepání zjištělné na špercích z hrobů té doby. Ve vesnických mohylách se vyskytují i výrobky městských zlatníků (korály, granulované, filigránové a emailové ozdoby, některé typy pletených hříven a náramků aj.) a ozdoby importované ze vzdálených zemí (skleněné korály s kovovou vložkou, tordované nákrčníky, želvovité, trojlísté i rovnoramenné spony, loďkovité náramky aj.), což svědčí o tom, že venkovské obyvatelstvo, zejména jeho zámožná část, se podílela na vnitřním obchodu. Není tudíž správný názor rozšířený v literatuře, že vesnické výrobky se dostávaly na vnitřní i dálkový trh jen jako feudální dávky.

Je-li na jedné straně nesporné, že rozvoj zemědělství a ekonomický vzestup vesnice vedl v 10. až 13. stol. k vzniku měst v nejhustěji osídlených zemědělských oblastech, je na druhé straně z archeologických materiálů patrné, že ekonomické rozdíly mezi městem a vesnicí nebyly v předmongolském období tak zřetelné jako v následující době.

Závěry uváděné M. V. Fechnerovou jsou sice stručné, ale velmi závažné, neboť jsou podloženy

stovkami archeologických zjištění osvětlujících problémy severoruské vesnice z různých aspektů. Lze tedy právem konstatovat, že zásluhou pracovníků III. archeologického oddělení GIM i redaktora uvedených monografií, B. A. Rybakova, se dnes může sovětská věda vykázat tak významným a všestranným obrazem života venkovského lidu z období 10.—13. stol., jaký nemá k dispozici žádná evropská země.

Bořivoj Dostál

К научению археологической проблематики северорусской деревни. Статья приносит сообщение о результатах исследований археологических материалов, относящихся к северорусской деревне. Они собраны в трех монографиях, носящих общее название „Очерки по истории русской деревни X—XIII вв.“, изданных Государственным Историческим музеем в Москве в 1956, 1959 и 1967 гг. Более подробно охарактеризован прежде всего последний том, особенно заключительная статья, оценивающая самые важные археологические сведения в более широких исторических взаимоотношениях.

Б. Д.

Zum Studium der archäologischen Problematik des Nordrussischen Dorfes. Der Artikel bringt eine Nachricht über die archäologischen Forschungsergebnisse, die sich zum nordrussischen Dorf beziehen. Sie sind in drei Monographien enthalten, die einen gemeinsamen Titel — Abrisse der Geschichte des russischen Dorfes im X.—XIII. Jahrhundert — tragen und die das Staatliche Historische Museum in Moskau in den Jahren 1956, 1959 und 1967 herausgegeben hat. Ausführlicher wird vor allem der letzte Band charakterisiert, besonders der Schlussartikel, welcher die bedeutendsten archäologischen Erkenntnisse in breiteren historischen Zusammenhängen bewertet.

B. D.

